

črtou a len v posledných rokoch horthyovského fašizmu nastala určitá orientácia po ešte reakčnejšej americkej právnej filozofii. Nemeckú filozofiu štátu a práva charakterizoval reakčný základný postoj, zriedkavosť pokrokových myšlienok a jej najreakčnejšou časťou bola filozofia štátu. Právnu filozofiu z konca minulého storočia ovláda zasa kantovský smer, ktorý hľadel na právo ako na bezobsažné formy myslenia. Jednoznačné reakčné náhľady v Uhorsku prelomili opozičné stanoviská iba málokedy a pravidelne čerpali z francúzskych pokrokových myšlienok (jakobíni a reformné snaženia pred rokom 1848).

Závislosť od nemeckej filozofie mala, pravda, svoje príčiny v ekonomickej základni, v polokoloniálnej závislosti od Rakúska. Uhorský buržoázny vývoj je charakterizovaný práve tým, že feudálne prvky žili naďalej v buržoáznych pomeroch, moc veľkostatkárov sa zachovala, v poľnohospodárstve nastúpila tzv. pruská cesta a pri zachovaní niektorých verejnoprávných privilégií šľachty sa celková situácia v mnohom podobala nemeckému vývoju. Neskoršie sa feudálne politické ustanovizne využili dokonca aj v období imperializmu na zabezpečenie záujmov monopolistického kapitálu, čo zase len pripomínalo nemecký historický proces.

Spomínané vývojové podmienky prirodzene predurčovali názory na štát a právo. Buržoázny vývoj sa prejavoval oveľa dôslednejšie v právnych ustanovizniach, ktoré vyjadrovali ekonomické vzťahy, ako v politických formách a v organizácii štátu. Dôsledkom toho bolo rozštiepenie jednotného ponímania štátu a práva v teoretických náhľadoch.

Na rozdiel od teórie štátu si právna filozofia dosť skoro osvojila buržoázne snahy. Postupom času sa právna filozofia stala akousi teóriou všeobecného práva súkromného. Z neho čerpala svoje abstrakcie pre vymedzenie pojmu práva, pre náuku o hodnotení a pre skúmanie kauzality.

Oddelenie teórie štátu od teórie práva spôsobilo, že teória štátu si vôbec nevšímala právo a teória práva považovala štát iba za produkt práva, takže mu priznávala len podradnú úlohu vo svojom systéme.

Teória štátu prešla v Uhorsku bez väčších otrasov z feudálneho do buržoázneho ponímania. Mysticko-organické chápanie štátu zostalo až do konca panujúcim náhľadom a vyjadrovalo prevahu feudálnych snažení. Osvedčilo sa aj v buržoáznych pomeroch na ospravedlnenie feudálnych štátnych ustanovizní. Maďarská buržoázna teória štátu úplne vyradila zo sféry svojho záujmu skúmanie buržoáznodemokratických štátoprávných zásad. Popierala a odmietala občianske práva a ohľadne podstaty štátu nevedela priniesť nič iného než mysteriózne učenie o svätej korune. Feudálno-prírodzenoprávne ponímanie štátu neprekonallo od konca XVIII. stor. až do oslobodenia žiadne podstatnejšie zmeny.

Línia celej filozofie štátu a práva bola jednotne idealistická a okrem niekoľko málo pokrokových predstaviteľov — tiež idealistov — prišli všetci k reakčným záverom o štáte a práve. Znamená to teda v zásade negatívne hodnotenie celej tejto buržoáznej vednej disciplíny.

Recenzované dielo si vážime nielen pre jeho dôkladnosť a pre spracovanie myšlienkových prúdov, týkajúcich sa aj našej minulosti, ale najmä aj preto, že zvládlo spôsob, akým možno podať historický obraz filozofických náhľadov. Dielo je vybavené aj obsiahlou bibliografiou prác, ktoré majú nejaký vzťah k buržoáznej filozofii štátu a práva, ako aj menným a vecným registrom.

L. Bianchi

P. H. D' HOLBACH, SYSTÉM PRÍRODY

(Vydalo Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1955, 284 strán, cena Kčs 29,10)

Francúzsky materializmus XVIII. storočia reprezentovaný Diderotom, Holbachom, Helvétiom, Lamettriem a inými je dôležitou etapou vo vývine filozofického myslenia. V češtine vyšlo už viac prekladov z diel týchto mysliteľov. Jedným z posledných je preklad Albertom Soboulom vybraných najdôležitejších statí francúzskych encyklopedistov,

vydaných pod názvom *Encyklopedie aneb Racionální slovník věd, umění a řemesel*. Slovenská akadémia vied rozhodla sa vydať jednu z najväčších filozofických prác francúzskeho materializmu XVIII. storočia — Holbachov *Systém přírody*, ktorý podáva systematický výklad filozofických problémov z hľadiska mechanistického materializmu.

Slovenské vydanie *Systému přírody* sa začína úvodnou štúdiou dr. T. Münza, v ktorej sa rozoberajú hospodárske, kultúrne a politické pomery Francúzska v XVIII. storočí, charakterizuje sa francúzske osvietenstvo a nakoniec sa rozoberá Holbachov život a dielo. Obidve časti *Systému přírody* sú tu kriticky rozobraté a zhodnotené.

Prvú kapitolu svojej knihy začína Holbach tvrdením, že človek je tvor prírody. Jestvuje v prírode a podlieha jej zákonom. Mimo reálneho sveta nejestvuje podľa neho nič. Človek je časťou veľkého svetového celku. Táto myšlienka je otvorene materialistická a v prenikavom protiklade s náhľadom v stredoveku a za panstva kresťanstva všeobecne rozšíreným, že človeka stvoril boh, že má výnimočné postavenie vo svete, nesmrteľnú dušu a zaručenú existenciu v kráľovstve božom na druhom svete. Táto myšlienka je u Holbacha tým cennejšia, že jej autor nemal ešte ani tušenia o pôvode človeka z nižších živočíchov, ani o vývine zeme a pravekého života.

Je pozoruhodné, že Holbach, ktorý prešiel do dejín filozofie ako jeden z klasických predstaviteľov mechanistického materializmu, rozlišuje dva druhy pohybu. „Jeden z nich je pohyb masy, ktorým sa celé teleso prenáša z miesta na miesto“, zatiaľ čo „druhý z nich je pohyb vnútorný a skrytý, ktorý závisí od energie, vlastnej telesu, to znamená od podstaty, zloženia, akcie a reakcie nevýmätelných molekúl hmoty, z ktorej sa skladá toto teleso;...“ Touto myšlienkou sa priblížil k modernému chápaniu, podľa ktorého telesá nie sú nemenné, ale v ich vnútri prebieha neustály pohyb a zmena a podľa ktorého pohyb je neoddeliteľnou vlastnosťou hmoty. Túto myšlienku, žiaľ, podrobnejšie nerozvinul.

Podľa Holbacha všetko, čo vidíme, je nevyhnutné. V prírode panuje zákonitosť a determinizmus. Tento dôraz na nevyhnutnosť a zákonitosť svetového diania je jednou zo základných črtí materializmu a bezpodmienečným predpokladom každého vedeckého bádania. Holbach ide tak ďaleko, že neuznáva vôbec náhodu a považuje ju len za výraz našej nevedomosti. Škoda len, že túto nevyhnutnosť neaplikoval dôsledne aj na spoločenské vedy, na skúmanie morálky a náboženstva.

Aj v otázke slobody sa Holbach veľmi priblížil vedeckému chápaniu. Dokazuje, že o nezávislosti človeka od prírodných zákonov nemôže byť ani reči. Človeku sa len zdá, že sa pohybuje sám od seba. V skutočnosti je vo všetkých svojich činoch podmienený okolnosťami. Už príchod človeka na svet závisí od okolností, ktoré sú naprosto mimo vôle a moci narodeného individua. Potom človek prichádza do spoločenských a výrobných vzťahov, ktoré sú taktiež nezávislé od jeho vôle. V tomto bode rozvinul Holbachovu myšlienku Karol Marx svojim učením o výrobných vzťahoch spoločnosti, jestvujúcich nezávisle od vedomia ľudí. Holbach končí svoju úvahu o slobode bystrou poznámkou, že vo svete, kde všetky príčiny sú vzájomne späté, nemôže jestvovať nezávislá a izolovaná vec alebo bytosť.

Holbachove gnozeologické náhľady sú veľmi povrchné. Podľa neho pravda spočíva v správnom združovaní našich predstáv. Tu je zjavne pod vplyvom anglického asociacionizmu dnes už dávno prekonaného. Okrem toho sú v jeho teórii poznania aj veľmi silné tendencie agnosticizmu. Tvrdí napr., že nevieme, a ani nikdy nebudeme vedieť, či človek jestvuje od večnosti alebo vznikol až v neskoršej dobe. Na inom mieste zase tvrdí, že človeku nie je dané nájsť odpoveď na mnohé závažné otázky.

Všetky ďalšie kapitoly prvej časti *Systému přírody* sú venované otázkam morálky. Holbach sa usiluje o morálku prirodzenú, bez viery v trestajúceho a odmieňajúceho boha. Podľa neho cieľom ľudského života na zemi je šťastie, ktoré spočíva v uspokojovaní všetkých zdravých potrieb a túžob človeka. Zavrhuje stredovekú morálku, ktorá potlačovala telesné žiadosti človeka, viedla k askéze, trýzneniu tela a potlačovaniu pudov. Holbach zavrhuje kresťanskú náuku o cnosti a povinnosti, pretože tieto boli obetovaním toho, čo je človeku najdrahšie. Zakazovať človeku radosť zo života, znamená zakazovať jeho bytie. Človek ako citiaci tvor nevyhnutne vyhľadáva príjemné a vyhýba sa nepríjemnému. Je to prirodzený egoizmus živého tvora. Okrem toho zavrhuje stredoveké rozdeľovanie človeka

na telesnú a duševnú bytosť z toho dôvodu, že telesné deje sú s duševnými vždy spojené. Človek je nerozlučná jednota oboch stránok. Túto tézu dokladá aj početnými príkladmi. Vôbec, celým svojím etickým učením pokračuje Holbach v šľapajách rímskych a gréckych etikov, ktorí tiež považovali blaženosť za cieľ ľudského života. Holbach sa snaží vybudovať morálku na evidentných princípoch podľa vzoru geometrie, ktorá by dávala pravidlá mravného chovania pre všetky časy a národy. Tieto princípy chce odvodiť z ľudskej prirodzenosti.

Dnes schvaľujeme náhľad, že stredoveká morálka obracala pozornosť človeka k nebu a odvracala ho od pozemských záležitostí. Ľudia, ktorí podľahli takejto morálke, išli svetom akoby so zaviazanými očami, a preto sa stále potkýnali. Sme za morálku prirodzenú, počítajúcu s človekom, aký je — z mäsa a krvi. Holbach sa však veľmi mýlil v tom, keď chcel budovať univerzálnu morálku. Morálka je historická kategória, závislá od hospodárskych a politických pomerov spoločnosti a nepretržite sa meníaca. Okrem toho Holbach nevidel, že v triednej spoločnosti je aj morálka nevyhnutne triedna. Holbach sa však k historickému a triednemu chápaniu morálky nedostal. Jeho etika je zastaralá a dávno prekonaná, aj keď obsahuje sem-tam bystré postrehy.

Podľa Holbacha je morálka záležitosť čiste ľudskej. Mravné pravidlá platia záväzne aj bez autority božskej bytosti. Toto východisko mu umožnilo povzniesť sa v niektorých otázkach vysoko nad náhľady svojej doby. Tak napr. požaduje, aby mal človek úctu k sebe samému (podľa kresťanskej teórie je človek iba biedny červík). V otázke samovraždy sa tiež líši od tradičného kresťanského náhľadu, ktorý samovraždu a priori odmietal. Holbach tvrdí, že samovražda môže byť pre človeka východiskom vtedy, ak nemá už ani najmenšej nádeje na vyslobodenie zo zúfalstva, utrpenia a bolesti. Holbachove etické náhľady sú celkom odlišné od náhľadov Lametrieho, ktorý hlásal pôžitkárstvo; tvrdí, že k šťastiu jednotlivca je potrebné šťastie iných, považuje cnostný život a rešpektovanie osoby druhého človeka za sväté zásady mravnosti. Za najvyšší cieľ mravného snaženia považuje blaho celku. Tak Holbachovo etické stanovisko možno označiť ako opravdivý humanizmus.

Holbachov humanizmus sa zraďí aj v jeho neobyčajnom zdôrazňovaní pravdy. Zachádza tak ďaleko, že pravdu považuje za univerzálny liek na všetky spoločenské defekty a nedostatky.

Celá druhá časť *Systému prírody* je venovaná kritike náboženstva. Holbach považuje náboženstvo za výplod strachu a nevedomosti. Z pozícií svojho materializmu, na ktorom dôsledne stál vo vysvetľovaní prírody, zasadil náboženskému svetonázoru mnoho prenikavých úderov. Tak napr. je veľmi zaujímavé jeho tvrdenie, že ak uznávame večnosť a nestvorenosť hmoty, potom pripisovať stvorenie sveta bohu ako bytosti čisto duševnej znamená vysvetľovať svet z ničoho. Ako môže bytosť, čisto duševná, vytvoriť hmotu? Ako môže nehmotná príčina mať vzťah k hmotnému svetu? — pýta sa Holbach. Okrem toho dokazuje ďalej, vysvetľovať svet tým, že ho stvoril boh, znamená považovať existenciu sveta za úplne náhodnú.

Holbach na mnohých miestach poukazuje na neudržateľnosť náboženstva, na absurdné protirečenia teológie. Podľa neho je jestvovanie zla, biedy a nespravodlivosti vo svete nezlučiteľné s božskými vlastnosťami všemohúcnosti, vševedúcnosti, spravodlivosti a všestrannej dokonalosti.

Takýchto námietok proti náboženskému svetonáhľadu je v Holbachovej knihe hodne. Do posledných stránok knihy vložil Holbach svoje filozofické krédo. K tomuto krédu sa hlásime aj my. Spolu s Holbachom veríme, že príroda je zvrchovaná vládkyňa všetkých bytostí a vecí, že z ľudskej mysle treba odstrániť všetku poveru, zmätok, bludy a má v nej zavládnuť jasnosť, vedomosti a dobro. Človek má mať odvahu, energiu a radosť zo života, má sa vedieť podrobovať nevyhnutnosti a zdokonaľovať svoj osud.

Od napísania *Systému prírody* uplynuli už temer dve storočia. Za túto dobu urobila veda obrovské pokroky. Preto mnohé veci v Holbachovi už zastarali a boli prekonané vývinom poznania. Autor *Systému prírody* nepozná napr. vôbec dnešné chemické prvky. Považuje hmotu a svet vôbec za skladbu štyroch prvkov: zeme, vzduchu, vody a ohňa, ako to učili starí grécki myslitelia. Aj vo vysvetľovaní ľudského temperamentu sa pridŕža

náuky gréckych lekárov, podľa ktorých jestvujú štyri typy ľudí: sangvinici, cholericci, melancholici a flegmatici, čo je zapríčinené mechanickým miešaním štyroch telesných šťiav. Podobné archaické náhľady zastáva Holbach aj o vývine zeme, života a človeka. Geológia, paleontológia a evolučná biológia boli pre Holbacha terra incognita, čo vidieť aj z toho, že s celkom vážnou tvárou uvažuje o potope. Tieto primitívne náhľady, zavinené nedostatočnými znalosťami genetických vied, značne znižujú vedeckú hodnotu jeho knihy. V boji proti náboženskému svetonáhľadu opiera sa o gréckych a rímskych autorov. Hojne cituje najmä Ciceróna, Seneku, Diogena Laerstkeho, Lukrécia a iných. Aj Demokritov a Epikurov vplyv na jeho filozofiu je očividný. Napriek korekciám, ktoré je súčasná veda nútená robiť v mnohých Holbachových náhľadoch, zostáva jeho základné materialistické hľadisko živé aj dnes. Marxistický materializmus naväzuje na jeho učenie o večnosti, nestvorenosti a nezničiteľnosti hmoty, o zákonitosti prírodného diania, z ktorého ani ľudské veci neznamenajú výnimku.

Prvé vydanie Holbachovho *Systému prírody* roku 1770 muselo vyjsť v zahraničí a pod pseudonymom. Vláda reakcie a náboženský fanatizmus nedovoľovali Holbachovi slobodne hlásať jeho náhľady a nútili ho skrývať sa s nimi po celý život. Ani jeho najbližší priatelia nesmeli vedieť, že on je autorom rôznych filozofických publikácií, ktoré boli takým trňom v očiach klerikálnych vrstiev. Časy sa zmenili. Dnes nemusí jeho *Systém prírody* vychádzať pod pseudonymom ani tajne v cudzine, ale vychádza s plnou podporou štátu a pokrokových ľudí u nás.

Považujeme za potrebné zmieniť sa o jazykovej stránke *Systému prírody*. Dnešnému čitateľovi znejú trochu nezvykle vety, ako napr.: „Vôľa je modifikácia nášho mozgu, ktorou je usposobený k činnosti, t. j. pohybovať orgánmi tela tak, aby si zadovážil to, čo ho modifikuje...“ (str. 88) alebo na str. 89 „mozog, vzrušený modifikáciou, ktorú nazývame strachom...“ Táto ťažkopádnosť vyplýva však z vtedajšieho stavu filozofie a terminológie.

Celkove je Holbachova kniha systematickým výkladom mechanisticko-materialistického svetonáhľadu. Obsahuje vysvetľovanie prírody, hmoty, nevyhnutnosti, zákonov, poznania a mravnosti. Po výklade vlastného svetonáhľadu venuje Holbach celú druhú časť kritike náboženstva, ktorá je z historickej perspektívy po vynikajúcich prácach Feuerbachových, Marxových a Engelsových dnes prekonaná a má už len historický význam. Jednoduchý sloh a jasne roztriedená problematika robí knihu prístupnou aj najširšej verejnosti.

J. Švihran

A. I. GERCEN, LISTY O STUDIU PŘÍRODY

(Praha 1954)

Listy o štúdiu prírody vyšli po prvý raz v rokoch 1845—1846 v časopise Otečestvennyje zapiski. V nich podáva Gercen zo svojho hľadiska kurz filozofie od najstarších čias gréckej filozofie až po svoju dobu. Nezachádza vôbec do podrobností, ale populárnym, pútavým spôsobom podáva svoje náhľady o jednotlivých významných smeroch a postavách z dejín európskej filozofie. Na str. 45 sám píše, že jeho *Listy* sú len Vorstudien, t. j. len prípravné štúdie a ich čítanie má tiež len prípravný význam. Niektoré pasáže svojim počítím a terminológiou pripomínajú Heglove prednášky z dejín filozofie (Gercen bol totiž členom hegelovského krúžku v Moskve). Vysoko oceňuje najmä filozofiu Baconovu a Humovu, ale vidí aj ich slabé stránky a nevyhnutnosť ísť vo filozofickom vývoji ďalej.

Z celej knihy vanie hlboký demokratizmus, široký rozhľad a pochopenie pre rozmanitosť filozofického myslenia a spájanie filozofie so všetkým vedeckým a kultúrnym životom. Preto je čítanie knihy veľmi svieže a pútavé.

šv.